

VİRÂNÎ BABA'NIN İLM-İ CAVİDAN/FAKRNÂME'SİNDE HURUFÎ UNSURLAR*

Hasan Hüseyin BALLI**

Öz

Virani Baba, XV-XVI. veya XVI-XVII. yüzyıllarda yaşamış ve Bektaşî çevrelere önemli etkilerde bulunmuş mutasavvif şairdir. Onun iki önemli eserinden birisi olan *İlm-i Cavidan/Fakrnâme*, genelde Tasavvufî konulardan bahseden özelde ise Bektaşîliğin eklektik yapısını gösteren değerli bir kaynaktır. Bundan dolayıdır ki eser geçmişte Bektaşî çevrelerde çokça okunmuş ve nihayet günümüz araştırmacıları tarafından da inceleme konusu yapılmıştır. Eserin mahiyeti çeşitli konulardan oluşmakta olup, doğru anlaşılabilmesi için merkezi konumda bulunan Hurufî unsurların açıklanması gerekmektedir. Bu makalede, sözkonusu unsurlar Hurufîliğin ana kaynaklarından tespit edilerek *İlm-i Cavidan/Fakrnâme*'de ne demek istendiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Virânî, İlm-i Cavidân, Fakrnâme, Hurûfilik

Abstract

Hurufism in Virani Baba's Ilm-i Javidan / Fakrnâme

Virani Baba who lived in XV-XVI or XVI-XVII centuries was an influential Baktashi Sufi master and a poet. One of his two important works *Ilm-i Javidan/Fakrnâme*, deals with mystical issues in general and examines some selective subjects in detail. Because of this reason it was highly observed among Baktashi order, and has become an attractive research subject for contemporary scholars. This work consists of various topics, in order to be understood correctly some Hurufi terms should be explained. In this article, we checked the aforementioned concepts in Hurufi sources to explain their meaning in *Ilm-i Javidan/Fakrnâme*

Keywords: Virânî, İlm-i Jâvidân, Fakrnâme, Hurufism

* Bu makale, Sakarya Üniversitesi tarafından 08-09 Kasım 2014 tarihinde Sakarya'da düzenlenen *Uluslararası Alevî-Bektâşî Klasikleri Sempozyumu*'nda sunulmuş olduğumuz "Alevî-Bektâşî Klasikleri-9/İlm-i Cavidân'da Geçen Hurufî Unsurlar ve Eserin Anlaşılabilme Gereği" isimli tebliğ metninden geliştirilerek yayına hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi A.B.D., huseyin.balli@deu.edu.tr

1. Virâni Baba

Alevî-Bektaşî çevrelerce *Yedi Ulu Ozan*'dan biri kabul edilen¹ Virâni Baba'nın hayatı hakkında elimizde bulunan bilgiler oldukça sınırlı, düzensiz ve bazen birbiriyle çelişir durumdadır. Bilgileri toparlayacak olursak o, Eğriboz adasında doğmuş, bir süre Necef'te kalmış, Hz. Ali Türbesi'nde türbedarlık yapmış, Anadolu'ya ve Balkanlar'a seyahat etmiş, Bulgaristan'da Demir Baba Tekkesi postnişininden icâzet almış, çeşitli Bektaşî tekkelerini ziyaret etmiş, Osman Baba'ya giderken Filibe Karlova / Karlova'da Hâfizzâde Türbesi yanında vefat etmiş ve orada gömülmüştür.²

Bununla birlikte kaynaklarda onun, aslında Nusayri olduğu, Balım Sultan'a intisab ettiği bilgisi de vardır.³ Virâni Baba'nın, Hacı Bektaş Veli'nin oğlu Seyyid Ali Sultan ve onun torunu Balım Sultan'dan sonra başka hiç kimseyi şiirlerinde anmaması, onun Balım Sultan hayatta iken ölmüş olabileceğini gösterir. Bu varsayımına göre Virâni Baba'nın, XV. Yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın başlarında yaşamış olduğu söylenebilir.⁴ Ancak Gölpınarlı'nın bildirdiğine göre o, 1587-1628 yılları arası hüküm süren Safevi hükümdarı Şah Abbas⁵ ile görüşmüştür.⁶ Bu bilgidен onun hayatının XVII. yüzyılın başlarına kadar devam ettiği sonucu da çıkartılabilir.

¹ Gölpınarlı, Abdalbaki; Boratav Pertev Naili, **Pir Sultan Abdal Hayatı Sanatı Eserleri**, Varlık Yay., İstanbul 2010, s. 6.

² Albayrak, Nurettin "Virâni", **DİA**, c. 43, s. 109.

³ Noyan, Bedri, **Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik**, Ardıç Yay., Ankara 2001, c. 4, s. 536.

⁴ Atalan, Mehmet, **Virâni Baba'nın Fakr-Nâmesi'nde Dinî Unsurlar**, TBBD. Yay., İstanbul 2012, s. 35.

⁵ Bkz. Sümer, Faruk, "Abbas I", **DİA**, c. 1, s. 19.

⁶ Gölpınarlı, Abdalbaki, **Alevî Bektaşî Nefesleri**, İnkılap Yay., İstanbul 1992, s. 20.

2. İlm-i Cavidan/Fakrnâme

Vîrânî Baba'nın divanı⁷ dışında yazma eser kataloglarında *İlm-i Cavidân*, *Fakrnâme*, *Vîrânî Baba Risâlesi*, *Buyruk* gibi farklı isimlerle anılan ama aslında tek bir eseri daha vardır.⁸ Bu eser, ilk önce Ali Adil Atalay Vaktidolu hazırladığı *Vîrânî Divanı ve Risalesi (Buyruğu)* adlı eserde ikinci eser olarak Vîrânî Risalesi (Buyruğu) adıyla eseri yayımlamıştır.⁹ Daha sonraları birbirinden bağımsız ve habersiz olarak, *Fakrnâme* üzerine iki yüksek lisans tezi daha yapılmıştır.¹⁰ Bu çalışmalardan ayrı olarak Osman Eğri tarafından *İlm-i Cavidân* adıyla Türkiye Diyanet Vakfı Alevî-Bektâşî Klasikleri arasında yayınlanan eser de aslında *Fakrnâme*'den başkası değildir.¹¹ Biz de çalışmamızı bu eseri esas alarak hazırladık.

Yukarıda bahsettiğimiz çalışmaların ortak yönü *Fakrnâme*'nin sadece metinsel varlığını tespit etmeye çalışmaktan ileriye gidemeleridir. Bunu yaparken metnin anlamını kaçırmaları, metnin tespitini de zorlaştırmış gözükmektedir. Metnin önemli bazı yerlerinin anlaşılmasında aslında çalışmaları yapanların Hurûfilik'in temel görüşlerini, ıstılahlarını ve sembollerini bilmemelerinden kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmalar haricinde iki araştırmacı daha *İlm-i Cavidan/Fakrnâme*'yi çalışmalarına konu edinmişlerdir. Bunlardan Fatih Usluer Hurufiliği bilmesine rağmen metnin özünü yakalama çabası gütmemiş ve yukarıda bahsettiğimiz çalışmaların metinsel

⁷ Sağır, Hanım Burçin, **Vîrânî Abdâl Dîvânı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2015.

⁸ Krş. Atalan, **Vîrânî Baba'nın Fakr-Nâmesi'nde Dinî Unsurlar**, s. 43-62; Usluer, Fatih, "Vîrânî Abdal Risâleleri", **Alevilik Araştırmaları Dergisi**, sayı 3, Ankara 2012, s. 88-90.

⁹ Sağır, Hanım Burçin, **Vîrânî Abdâl Dîvânı**, s. 20.

¹⁰ Kaya, Perihan, **Fakrnâme (Vîrânî Baba Risâlesi)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2009; Ünal, Bihter, **Vîrânî Dede-Fakr-nâme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2006.

¹¹ Bkz. Vîrânî Baba, **İlmi Cavidân**, Haz., Osman Eğri, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2008.

yanlışlarını düzeltmeyi seçmiştir.¹² Bu yüzden maalesef *İlm-i Câvidan/Fakrnâme*'nin bütünsel kapalılığı giderilememiştir.

Diğer araştırmacı Mehmet Atalan ise metnin yanlışları vb. şekilsel özelliklerin üzerinde durmadan İslam Mezhepleri Tarihi bakış açısıyla *İlm-i Câvidan/Fakrnâme*'deki mezhebî¹³ ve dinî¹⁴ unsurları tespit etmeye çalışmıştır. Ancak kendisini de belirttiği gibi¹⁵ Hurûfî unsurları çalışmanın dışında tutması kanaatimizce bir eksiklik doğurmuş ve bu eksikliği gidermek adına bu çalışmayı yapmaya bizi sevk etmiştir.

3. İlm-i Câvidan/Fakrnâme'de Hurûfî Unsurlar

Virânî Baba *İlm-i Câvidan/Fakrnâme*'de bazı tasavvufî kavramları yorumlarken Hurûfî yorumlama tarzına başvurmuştur. Mesela o, kulun zat ve sıfatının, Allah'ın zât ve sıfatında fani olması demek olan¹⁶ *Fenâ Fi'llah*'ı; kulun, Allah'ın kendisine görünmesi (*likâ*)¹⁷ sayesinde nefsinden vazgeçip, Allah'ın özelliklerinde *bekâ*¹⁸'ya ermesi olarak açıklar. Bekâ'ya ermek ise Hz. Âdem'in zatını-sıfatını, zahirini-bâtınını bilmektir:

*“İmdi, ol mana budur, fenâdır. Fenâdan (murad) likâdır. Likâ (murad) bekâdır. Bekâdan murad Âdem'dir. Âdem'den murad zatını ve sıfatını bilmektir. Zâhir ve bâtınını bilmektir. Zira (Âdem) secdegah-ı âlemdir.”*¹⁹

¹² Usluer, Fatih, “Virânî Abdal Risâleleri”, **Alevilik Araştırmaları Dergisi**, sayı 3, Ankara 2012.

¹³ Atalan, Mehmet, “Virânî'nin Fakr-nâmesi'nde Mezhebî Unsurlar”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XV/2, Elazığ 2010.

¹⁴ Atalan, Mehmet, **Virânî Baba'nın Fakr-Nâmesi'nde Dinî Unsurlar**, TBBD. Yay., İstanbul 2012.

¹⁵ Atalan, Mehmet, “Virânî'nin Fakr-nâmesi'nde Mezhebî Unsurlar”, s. 65.

¹⁶ Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul 2004, s.210.

¹⁷ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 401.

¹⁸ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 80.

¹⁹ Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, s. 104,108.

Hurûfi ontolojik anlayışında Hz. Âdem merkezde bulunur. Bunun sebebi Allah'ın tecellisi gösteren en üst seviye varlığın Hz. Âdem olmasıdır. Hz. Âdem yeryüzünde *Ka'be*, semâda *Beytülma'mûr*²⁰ ve *Arş*²¹, cennette *Sidretü'l-müntehâ*²²'dir.²³ Aynı zamanda *levh-i mahfuz*²⁴ suretindedir.²⁵ Beytül-ma'mûr, Ka'be'nin gökyüzündeki karşılığıdır. Bundan dolayı da ilk yaratılışından itibaren melekler gökyüzünde ona secde ederler. Yeryüzünde insanlar Ka'be'ye secde etmekle de aslında ona secde etmektedirler.²⁶

***

Virânî Baba, tefsir kaynaklarınca levh-i mahfuz veya fatiha sure-si olarak kabul edilen "Ümmü'l-Kitâb"²⁷ kavramıyla Hz. Havva arasında ilişkiyi şöyle kurar:

"Fatihatü'l-Kitab ki yirmi bir harftir, vech-i Havva'da nakşolunmuştur. Zira Fatiha yedi ayettir yedi hatt-ı Havva adedince ki Ümmü'l-Kitab'dır. İki kaş, dört kirpik ve bir saç yedi (olmak üzere) Ümmü'l-Kitab oldu. İmdi ey talibi fakr-ı fena bir dahi budur ki Fatihatü'l-Kitab'da yedi harf gelmemiştir. Zira Havva'nın veçhinde dahi ol yedi harf/hatt gelmemiştir. Zira Havva'nun vechi yirmi (bir) harfle inşadır. Yedi hatt siyahtır. Zira kaçan mevlud ana karnında âlem-i fenaya müteveccih olsa, ol yedi hatt ile sıfat gösterir ki ve ol dört dahi beyaz hatt, onun mukabelesinde dört hatt hidayet ile mestur ve mektub olmuştur. İmdi üç harf daha vardır. 'elif'de 'fe', 'sad'da 'dal', 'nun'da

²⁰ Tûr, 52:4.

²¹ Tâhâ, 20:5.

²² Necm, 53:14-16.

²³ Fazlullah-ı Hurûfi, **Cavidannâme** (yazma), İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Farsça, no: 1000. vr.71a-b.

²⁴ Neml, 27:75.

²⁵ Fazlullah-ı Hurûfi, **Cavidannâme**, vr. 134a.

²⁶ Fazlullah-ı Hurûfi, **Cavidannâme**, vr. 80b.

²⁷ Ra'd, 3:39; Zuhruf, 43:4.

'vav'. Ve imdi fehm eyle ki bu yirmi dört harf Havva'nun vechindedir..."²⁸

"... ândan beste-i dehânunda, ol yirmi sekiz hurûf-ı müfredat adedince dendânlar satır olmaya başlar. Ândan cemal-i hidayet tecelli eyler. Ol yedi hatt adedince zîrâ kim ol yedi hatt, çâr anasır birle müfred olmuştur. İmdi dört hatt hidayettir ki cemalinde ve dehânunda dendânında onun adedince ki hikmet ve hidayettir. Ândan kemal yedi yıl üzerinden devr eyleyecek. Ol yedi yıl arasında âlem-i beşeriyetle kesb olan dendânesini döker. İki yıla dek yine bina olur. Tamam yedi yıl dahi üzerinden devr eyleyecek, bedr olmuş aya döner. kudret ve kuvvet kendinden nihân iken peyda olur. İmdi fehm eyle ki yedi yıldır ve yedi ay ve yedi yıl dahi, ol yıldır ki pinhan iken peyda oldu tamam. Zuhur-ı hidayet, birle zahir olur"²⁹

Fazlullah-ı Hurûfî'nin kabulüne göre, -iki kaş, dört kirpik ve bir saç- olmak üzere insan yüzünde doğuştan yedi hat vardır. İnsan bu yedi hat ile doğduğu için bunlara "hutût-ı ümmiyye" (anne hatları) denir. Bunlar hâl ve mahâl (kendileri ve buldukları yer) toplamı on dört eder. Yedi de "hutût-ı ebiyye" (baba hatları) vardır ki, bunlar erkekte ergenlik çağında çıkan, -yüzün sağ ve sol yanlarında iki sakal kılları, iki yanağın iki tarafındaki (burun) kılları, iki bıyık ve bir de alt dudaktaki (enfaka)- kıllarıdır. Bunlar da hâl ve mahâl itibariyle on dört eder. Ana ve baba hatlarının toplamı 28 olur ki, bu Kur'an'ın yazıldığı 28 harfe tekabül eder.³⁰ Saç ve enfeka, *istiva*³¹ ile ortadan ikiye ayrılırsa sekizden on altı eder. Hâl ve mahâl toplamı

²⁸ Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, s. 112.

²⁹ Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, s. 128, 132.

³⁰ Aksu, Hüsametdin, "Hurûfilik", **DİA**, c. XVIII, s. 409.

³¹ Hurûfî terminolojisinde önemli bir yere sahip olan bu kavramı Fazlullah'ın, "الرحمن على العرش استوى" (Tâhâ, 20:5) ayetinden iktibas ettiği anlaşılmaktadır. Ona göre istiva sahip olmak anlamındadır. Bu manada Allah'ın bütün eşyaya istivası vardır. Ayette geçen "arş", "taht" manasına gelmektedir ve bundan kastedilen Hz. Âdem'dir. Böylece Rahman'ın arş'a istiva etmesi, Hz. Âdem'in yüzünde hatt-ı istivanın belirmesi demektir. Lügatte bir bütünü iki simetrik parçaya bölen çizgi demek olan hatt-ı istiva, Fazlullah tarafından Hz. Âdem'in yüzündeki çizgilerin sayılarının belirlenmesinde kullanılmıştır. bkz. Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 6a-7a.

32 olur ki Cavidannâme'nin yazıldığı 32 Farisî harfe tekabül eder.³² Fazlullah böylece, insanın yüzündeki çizgilerin sayılarıyla harflerin sayıları arasındaki eşitliği sağlayarak Allah'ın varlığa olan tecellisini göstermeye çalışmaktadır. Zira Allah, bu harflerle konuşmuş, bu harflerle kutsal kitapları göndermiş ve bu harflerle kendini tanımlamıştır.

Fazlullah, Fatiha'nın farklı isimlerinden bahsederek en çok "Ümmü'l-Kitâb" ismi üzerinde durur. Ona göre "kitabın annesi" anlamı, Fatiha ile Hz. Havva arasında ilişkiyi gösterir bir delildir. Ayrıca "Fatiha" isminin müennes kalıpta gelmesi de bunu desteklemektedir. İnsanın yaratılmasında annenin rolüne değinen Fazlullah, Fatiha'ya "Ümmü'l-Kitab" isminin verilmesinin sebebini, onun Havva'nın hilkatine misal olmasına bağlar.³³ Fatiha'da yedi âyet olmakla birlikte 21 harf bulunmaktadır (Arap alfabesinin kalan 7 harfi bulunmaz). Aslında bu da Havva'nın yüzünde hiç gözükmeyecek olan hutut-ı ebiyye (ergenlikte erkek yüzünde ortaya çıkan 7 çizgi)'ye denk gelmektedir.

***

Virânî Baba, ilk insan Hz. Âdem'in halife olabilmesini, onunla Kur'an'la arasında kurduğu ilişkiyle açıklar:

*"İmdi bir dahi bu kim, Fatihatü'l-Kitab'ın asıl adedi, Âdem'in cemal ve kemal adedince, yirmi sekiz harftir. Zira kim Âdem'in vechinde yirmi sekiz kitab nakş, hidayet, mestur ve mektubdur. Bir dahi 'Lâmelif'tir. Yirmi dokuz huruf olur. Amma 'lâmelif'in kaim-i makamı dört harf vardır. 'Pâ', 'çâ', 'jâ', 'nâ' bunlardır. Bunlar Zebûr, İncil ve Tevrât'da mesturdur. Kur'an'da bunların kaim-i makamı 'lâmelif'tir. Ol sebebden Âdem bunları bildi, halifetullah ve hidayetullah oldu."*³⁴

Fatiha, -Kuran gibi- Arapça olduğu için 28 harften müteşekkildir. Hz. Âdem ile Kur'an arasındaki ilişkiyi iki ayrı kavrama bağla-

³² Gölpınarlı, Abdülbaki, **Hurufilik Metinleri Kataloğu**, Ankara 1973, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 18.

³³ Fazlullah-ı Hurûfi, **Cavidannâme**, vr. 9a-b.

³⁴ Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, s. 124.

yan Fazlullah, böylece her ikisini birbirine benzeştığını ileri sürer. Bu kavramlardan *kelâm-ı sâmit* (susan söz) Hz. Âdem, *kelam-ı nâtk* (konuşan söz) da Kur'an'dır.³⁵ Her ikisi de "söz"dür ve Allah'ın sıfatları olan kelime-i ilahî³⁶ onları oluşturmuştur. 28 kelime-i ilahî, Hz. Âdem'in yüzünde (hatt-ı ümmiyye ve hatt-ı ebiyye sayesinde) yazılı iken, Kur'an'da kendisinin alâmeti olan harfler sayesinde kendini göstermektedir.³⁷ Kur'an'ı herkes okuyabildiği halde, Hz. Âdem'i herkes okuyamamaktadır. Fazlullah kendince açıkladığı sırlar sayesinde bir manada Hz. Âdem'in de okunmasına katkı sağlamaktadır.

Fazlullah, 28 kelime-i ilahî ile berabere 32 *kelime-i ilahî* kavramını da kullanır. Bundan kastettiği özelde Fars alfabesindeki harfler ve onların özü olan 32 kelime-i ilahî, genelde ise Arapça dışındaki bütün diller ve harfleridir. Ona göre, Hz. Âdem 32 kelime-i ilahînin, Hz. Muhammed ise 28 kelime-i ilahînin mazharıdır.³⁸ 28 ve 32 olarak iki farklı sayının ortaya çıkması aslında Fazlullah için problem oluşturmaktadır. Zira aynı kaynaktan çıkan tecelli araçları farklı olmamalıdır. Fazlullah bu problemi, [ل] 'i kullanarak kolayca çözmüştür. Bu harf okunduğu gibi yazılırsa gayr-ı mükerrer dört harf [ل، ا، م، ف] ortaya çıkar. Bu dört harf Fars alfabesinde bulunmasına rağmen, Arap alfabesinde yer almayan [گ، ژ، چ، پ] harflerine karşılık gelir. Böylece iki alfabe de 32 sayısında eşitlenmiş olur.³⁹ Bunun dışında, [ل] kapsamını genişleterek Arapça'da olmayıp diğer dillerde bulunan bütün harflerin yerine de geçer.⁴⁰

³⁵ Bkz. Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 214a.

³⁶ Fazlullah'a göre kelime-i ilahî insanın zihninde oluşan kavramın en küçük yapı taşıdır. İnsanın zihnindeki kavram en son kelime-i ilahîye kadar bölünebilir. Harf ve nokta ise kelime-i ilahînin sadece sûreti ve alemdir. Kelime-i ilahî için mazi, müstakbel, hal, şekil, suret, uzunluk, derinlik, araz, renk söz konusu değildir. Bunları ne vehm ile, ne farzetmekle, ne akletmekle ve ne de tasavvur ile bölmek ve parçalamak mümkün değildir. Çünkü bunlar Allah'ın zatıyla kaimdirler. bkz. Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 27b-28a.

³⁷ Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 24b.

³⁸ Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 20b.

³⁹ bkz. Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 23a.

⁴⁰ bkz. Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 6a.

Virânî Baba, Allah, insan ve âlem arasındaki ilişkiyi harfler sayesinde şöyle açıklar:

“Yirmi sekiz haruf kelâmullah adededince kim mukattaatta gelmiştir. İmdi fahmeyle ki Hakk Teâlâ buyurur: ‘Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti...’⁴¹ Esmâ-i külli, esmâ-i hüsnâdır ki cemî’ mevcudatının zâtı ve sıfatı Âdem’dir. Gel imdi Âdem’i fahmeyle ki Hakk Teâlâ buyurur: ‘Tâ, sîn, mîm. Bunlar, apaçık Kitâb’ın âyetleridir’⁴². Yani Hakk Teâlâ Kitabın âyetlerinden suret-i hikmeti belli eyleyicidir. İmdi ey tâlib-i fakr-u fenâ ‘yanında Kitâb bilgisi bulunanlar’⁴³’dan murad Âdem’dir. Âdem’den murad Hakk’tır.”⁴⁴

Fazlullah’a göre 28 kelime-i ilahî aynı zamanda Allah’ın sıfat-ı kadîmidir. Çünkü Allah kendi zatını ve sıfatını bu 28 kelime-i ezeli ve ebedi ile okumuş yani insanoğluna bildirmiştir. Allah’ın sıfatları bundan dolayı 28 harf-ı tehecci adedince. Kelime-i ilahînin sûreti ve delili olan her bir harf, Allah’ın zatıyla bir olan ezeli ve ebedi sıfatların her birinde geçmekte ve onları temsil etmektedir.⁴⁵ Kelime-i ilahî kavramını ortak payda alarak böylece Allah’ın sıfatlarına bağlayan Fazlullah, Allah’ın varlığa tecellisini onun sıfatlarının tecellisi olduğu görüşündedir. Zat-ı ilahinin ve sıfatların tecellisi, kelime-i ilahî sayesinde gerçekleşir. Allah’ın isimleri 28 kelime-i ilahîden, onlar da 28 harften ibarettir. Ona göre harfleri; şekil, uzunluk, derinlik ve arazdan ayrıncı 28 kelime-i ilahî ortaya çıkar. 28 kelime-i ilahî, ezeli ve ebedidir. Allah’ın zatıyla kaim olduklarından dolayı bunları ve bunların zatını tahayyül ve tasavvur etmek mümkün değildir. Allah’ın varlığa tecellisi, en basit şekliyle varlığın isimleri sayesinde gerçekleşir. Allah’ın sıfatlarını oluşturan kelime-i ilahî (delili olan her bir harf) aynı zamanda varlıkların ismini de

⁴¹ Bakara, 2/31.

⁴² Şuara, 26/1-2.

⁴³ Ra’d, 13/43

⁴⁴ Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, s. 132.

⁴⁵ Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 41b.

oluşturmaktadır. Böylece kelime-i ilahi, bütün mükevvenatta ve eşyanın zerrelere kadar tecelli etmiştir. Farz etmek, tahayyül etmek veya tasavvur etmekle hiç kimse bunu ve bunun zatını mükevvenattan ve eşyadan ayıramaz. Çünkü bu eşyanın kendinden ayrılmayan özüdür. Eğer mükevvenat ve eşyadan bunu (kelime-i ilahî) tasavvur ve taakkul ile bil-fiil ayırmaya kâdir olursa mükevvenatın vücudunun varlığı kalmaz.⁴⁶

***

Virânî Baba, Hakk-Muhammed-Ali anlayışını Hz. Âdem'i merkeze alarak şöyle açıklar:

“yanında Kitap bilgisi bulunanlar’dan murad Âdem’dir. Âdem’den murad Hakk’tır. Hakk’tan murad Muhammed-Ali’dir. Onların cemal ve kemâlini bilmektir. İmdi Hakk’ın cemal ve kemâli Muhammed-Ali’dir. Zîrâ Hakk cemal ve kemâlinde zuhura gelir. yüz güzelliğinden ve mükemmelliğinden yaratılmışlardır. Gel imdi Âdem’i yahşi tanı ki özünü fehm eylesin. Zîrâ Rasul aleyhisselam buyurur: ‘kendini bilen rabbini bilir’ yani bir kişi nefsini bildi, Hakk’ı bildi. Eğer ihmal edip bilmediyse Âdem-i zât değildir.”⁴⁷

“... Zira cemî’ eşyanın ve seb’a semavatın slı ve fûruu Âdem’dir. Hilkat Âdem’den âşikâr olmuştur. Zira kim mecmu-i eşyanın rucûu insandır. İnsanın rucûu fakr ve fenâ’dır. Fakr ve fenâ’nın rucûu Muhammed-Ali’dir. Muhammed-Ali Hakk’tır ki, hidayet ve nübüvvet ve velayettir ki bir zattır. Zira her iş, Muhammed-Ali’den zuhura gelmiştir. Zira ikisi, bir zat ve bir sıfattır ki, bunlardır: ‘mim’, ‘ha’, ‘mim’, ‘dal’, ‘ayn’, ‘lam’, ‘ye’⁴⁸

Fazlullah’a göre Hz. Ali ve Hz. Peygamber (s) aslında, Hz. Âdem’in yaratılmasında 14 bin yıl önce yaratılmış tek bir nurdur.⁴⁹ İkisi de

⁴⁶ Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 41a-b.

⁴⁷ Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, s. 136.

⁴⁸ Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, s. 340.

⁴⁹ Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 248a; Benzer bir hadis metni için bkz.:İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dimeşkî,

bir olmasından dolayı ikisi de ehli cennet, seb'ul mesâni sahibi ve Allah'ın konuşan kelamıdır. ⁵⁰ “Kendini bilen rabbini bilir” sırrına ikisi birlikte erişmiştir. ⁵¹ “Ben ve Ali mahlûkat üzerine Allah'ın hüccetiyiz”⁵² rivayetiyle ikisi beraber hilkatın gayesidirler ve onların yaratılmasıyla hilkat tamamlanmıştır. Bunun için ikisini birbirinden ayırmak doğru olmayacağı gibi, ⁵³ kelam sıfatına eriştiklerinden dolayı onları Allah'tan ayrı düşünmekte mümkün değildir. ⁵⁴ Böylece Fazlullah, Hz. Peygamber'in bazı uygulamalarını zikrederek, Hz. Muhammed (s) ve Hz. Ali'nin birliği kanaatini pekiştirir. ⁵⁵ Bunlara ek olarak Hz. Âdem, ilk yaratılan olması hasebiyle ilk tecelligâh olması ve ona isimlerin yani 32 kelime-i ilahinin öğretilmesi sebebiyle insan-ı kâmilidir. ⁵⁶ Böylece Hz. Âdem, her insanın hedefi olan, Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin ulaşmış olduğu bir seviyeyi ifade eder.

***

Virânî Baba, Hz. Âdem ile kutsal kitaplar arasındaki bağlantıyı şöyle anlatır:

“İmdi ey tâlib-i fakr-u fenâ bir dahi budur ki, Âdem'in veçhinde kitab, dest-i kudretle nakş olmuş. Bilmek gerektir dört harf dahi vardır

Târîhu Medîneti Dîmeşk, (thk. Muhibbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Ğarâme el-Amravî – Ali Şîrî), Beyrut 1995-2001, c. 42, s. 67.

⁵⁰ Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 247a-b.

⁵¹ Dervîş Murtaza Bektaşî, **Terceme-i Cavidan-ı Sağır/Dürr-i Yetim**(yazma), Konya Mevlana Müzesi, Abdülbâki Gölpinarlı Kitapları no: 203, vr. 151a.

⁵² İbn Adıyy, hadisin senesinde bulunan Matar (İbn Ebî Matar el-İskâf)'ı “münkeru'l-hadis” bir ravi olduğunu söylemekte ve bu yüzden onun, Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği bu hadisi de “münker” yani muteber olamayan saymaktadır. İbn Adıyy, Ebû Ahmed Abdullah (b. Adıyy) b. Abdullah b. Muhammed el-Cürcânî, **el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl**, (thk. Yahyâ Muhtâr Ğazzâvî), Beyrut 1988,c.VI, s. 397, hadis no. 1883.

⁵³ Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 247a; Dervîş Murtaza, **Dürr-i Yetim**, vr. 340a.

⁵⁴ Arıkoğlu, İsmail, **Ferişteoğlu'nun Cavidân-Nâme Tercümesi: 'Işk-Nâme (İnceleme-Metin)**, (Basılmamış Doktora Tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Van 2006, s. 247.

⁵⁵ bkz. Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 247a-b; Dervîş Murtaza, **Dürr-i Yetim**, vr. 253a-b.

⁵⁶ Bkz. Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 91b-92a.

'lâm elif'in yerine, kâim-i makamdır. 'pâ' 'çâ' 'jâ' 'nâ'. Bu dört harf, Zebûr ve İncil ve Tevrat'ta mektubdur. Otuz iki kelimesinin sırrıdır ki Âdem'in veçhinde, yed-i kudretle nakş olmuştur."⁵⁷

Hz. Âdem ile Kur'an arasındaki ilişkiyi iki ayrı kavrama bağlayan Fazlullah, böylece her ikisini birbirine benzeştirmeye çalışmaktadır. Bu kavramlardan *kelâm-ı sâmit* (susan söz) Hz. Âdem'e, *kelâm-ı nâtk* (konuşan söz) da Kur'an'a denk gelir.⁵⁸ Her ikisi de "söz"dür ve Allah'ın sıfatları olan kelime-i ilahî ikisinde de kendini gösterir. Bu gösterme, Hz. Âdem'in yüzündeki çizgiler sayesinde ve Kur'an'ın yazılmış olduğu harfler sayesinde gerçekleşir.⁵⁹ Ona göre [ل], Arapçada olmayıp diğer dillerde bulunan bütün harflerin yerine de geçer.⁶⁰ Böylece Hz. Âdem'in yüzünde, diğer dillerdeki kutsal kitaplar da yazılı hale gelir.

***

Virânî Baba, miraç hadisesini ve bununla ilgili olarak Hz. Âdem'in yüzüne bağlı yorumlarını şöyle açıklar:

"(Hz. Âdem'in yüzünde yazılı olan otuz iki kelimeye ilaveten) ve on dört, kırk altı olur. Çar anasını darb et, elli olur. Nokta adedince ki miraç gecesini, Hazret-i Rasul a.s. Efendimize elli vakit ümmeti için namaz farz oldu. Hazret, Hakk'tan tahfif diledi. Beş vakitte karar etti. Kavluhû Teâlâ: 'Kim ortaya bir iyilik koyarsa, ona on katı verilir...'"⁶¹ İmdi beş vakit namaz, elli vakit namazın kâim-i makamı oldu. Bilmek gerek. Vech-i kerimi Âdem adedince ki. Kavluhû Teâlâ: 'Elif, lâm, mîm. Bu, doğruluğu şüphe götürmeyen ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yol gösteren Kitâb'tır.'⁶² Yani ol kitaba güman yoktur. onun içinde doğru yol gösterir. İmid ol kitabdır ki, vech-i Âdem'dir. Her kim ki görmek diler, gayr-i hayali terk eyleye. Yol dediği sırat-ı

⁵⁷ Virânî Baba, *İlmi Câvidân*, s. 148.

⁵⁸ Bkz. Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 214a.

⁵⁹ Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 24b.

⁶⁰ bkz. Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 6a.

⁶¹ En'am, 6/160.

⁶² Bakara, 2/1-2.

müstakimdir ve ol dahi, vech-i kerim-i Âdem'dir. Ol sebebden Rasullullah a.s. buyurur: 'Mi'raç gecesi Rabb'imi en güzel sûrette gördüm.' Bir dahi bu elli haruf ki, elli mebdei vardır. Aslı adedince ki sırat-ü'l-müstakimden ubur eylesin. Yüz, hatt-ı hidayet olur 'Kâf. Şanlı Kur'an'a and olsun ki'⁶³ adedince. Ol sebebden veche yüz denildi. Kavluhû Teâlâ: 'Allah, benim de Rabb'im, sizin de Rabb'inizdir. O'na kulluk edin, bu dosdoğru yoldur.'⁶⁴ İmdi ey cemel-i Âdem, cemel-i hidayettir. Cemel-i Âdem'i yahşi tanu. Tâ Muhammed-Ali'yi incitmesin ve sözlerine muhalif olmayasın. Zira Hakk Teâlâ buyurur: 'Allah'ı ve Peygamber'i incitenlere, Allah, dünyada da âhirette de la'net eder. Onlara alçaltıcı bir azâb hazırlar.'⁶⁵ İmdi ahsen-i takvimi inkar eyleme kim Cemel-i Hakktr.⁶⁶

Fazlullah, miracın Hz. Peygamber (s)'e 28 ve 32 kelime-i ilahî sırrının verilmek için gerçekleştiği kanaatindedir. Çünkü miracda 28 ve 32 kelime-i ilahînin göstergesi olan namaz farz kılınmıştır. Önce 50 vakit (28 harf+22 nokta) olarak farz kılınması da bunun göstergesidir.⁶⁷

Fazlullah, görüşlerini açıklarken Hz. Âdem'in yüzüne çok fazla atıfta bulunur. Çünkü onun yüzünde bulunan çizgilerin sayısıyla 28 ve 32 kelime-i ilahî arasındaki ilişki⁶⁸ hemen hemen bütün dinî görüşlerinin merkezindedir. Bu ilişki sayesinde Allah'ın, insana tecellisi açıklanmış olur.

Fazlullah, Hz. Âdem yüzü ile günlük farz namazların rekât sayıları arasında denklik kurmaya çalışarak kılınan namazın onu tazim için olduğu kanaatini destekler. Günlük farz namazların rekât sayılarını kullanarak Hz. Âdem'in yüzünde -hatt-ı ebiyye ve hatt-ı ümmiyye sayesinde- ortaya çıkan 28 ve 32 kelime-i ilahîye ulaşmaya

⁶³ Kaf, 50/1.

⁶⁴ Al-i İmran, 3/51.

⁶⁵ Ahzab, 33/57.

⁶⁶ Virâni Baba, **İlmi Câvidân**, s. 155.

⁶⁷ Fazlullah-ı Hurûfi, **Cavidannâme**, vr. 26a.

⁶⁸ Aksu, "Hurûfilik", **DİA**, c. XVIII, s. 409.

çalışır. Buna göre (11 rekat seferi farz namazları)+(17 rekat mukim farz namazları) =28 kelime-i ilahîye; (15 rekat Cuma günü farz namazları)+(17 rekat mukim farz namazları) =32 kelime-i ilahîye işa-rettir.⁶⁹

***

Virânî Baba'nın on iki imam ve on dört masum hakkındaki görüşleri şöyledir:

“(On iki imam), ve dahi çardeh-i masum-ı pak ve Hatîcetü'l-Kübrâ ve Fâtîmatü'z-Zehrâ gelmiştir. (12+14+1+1=28) Bu yirmi sekiz ism-i şerîf asl-ı kainat adedince ve yirmi sekiz hurufun her biri müfredattın adedince. Ve yirmi sekiz hurufun her birine bir ‘elif’ verdi, yirmi sekiz ecza eyledi, ol eczanın her birine ‘lâm elif’ kodu. Ve o ‘lam elif’ ile yirmi dokuz olur. Yirmi dokuz sûre-i Kur’ân’ın evvelinde huruf-ı mukattaâ ile gelmiştir. Ve ebced-i kebir adedince Fâtihatü'l-Kitab gelmiştir. Fâtihatü'l-Kitab adedince yüz on dört sûre gelmiştir. Ve yüz on dört sûrenin ikisi Fâtîha gelmiştir. Nitekim sure-i Bakara ve Âl-i Imrân, Fâtihatü'l-Kitab’da yirmi bir huruf gelmiştir. Hatt-ı Havvâ adedince kim, Ümmü'l-Kitab ve Seb’ül-Mesani vech-i cemal-i Havva’dır yirmi bir hurufdur.”⁷⁰

“... Biri Zebûr ve biri Tevrât ve biri İncîl ve biri Kur’an’dır. Ol dört kitabın mukabelesinde, huruf verdi. Biri ‘pâ’ ve biri ‘çâ’ ve biri ‘jâ’ ve biri nâ’dır. Ol dört hurufun üzerinde olan on iki nokta adedince on iki imâm-ı hümâmdır. Ol on iki imâmın nesli ve âl ve evladı, on dört masum-ı pâklardır. Onların anası Hatîcetü'l- Kübrâ’dır ve Fâtîmatü'z-Zehrâ’dır. Bunlar yirmi sekizdir (12+14+1+1=28), asl-ı kainat adedince ve cemî’ mevcudât bunların muhabbetine var oldu. Bu yirmi sekiz huruf-ı müfredât ol Hazret-i Şehinşâh adedince gelmiştir ki, vech-i Âdem’dir. Secdegâh-ı Kâinat’tır. Ol sebebdendir ki vechinde yirmi sekiz evlad-ı Ali isimleri Ehl-i Beyt nakş olunmuştur.”⁷¹

⁶⁹ Derviş Murtaza, **Dürr-i Yetim**, vr. 11b.

⁷⁰ Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, s. 172.

⁷¹ Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, s. 201.

“Muhammed-Ali birzâttır ve ‘lâm elif’ mukabelesinde gelmiştir. Onlar ile yirmi dokuz olur. Muhammed ve Ali, biri ‘lâm’ biri ‘elif’tir. Mana-yı (Ey Ali!) Etim etindir...”bu mahalde ayân olur. İmdi ‘lam elif’le yirmi dokuz hurûf-ı mukattaât adedince. Mecmua-i Kur’an-ı Kerim ve nizam-ı âlem, bu yirmi sekiz evlad-ı Muhammed-Ali’nin düşlü’üne var olmuştur.”⁷²

Fazlullah’ın eserlerinde 12 imamın veya 14 masumun sayısı ile ilgili bu tip yorumlar bulmak mümkün olmasa da Virânî’nin bu yorumları sonuçta 28 sayısına bağlaması, onun Fazlullah’ın sistematizmini kabul ettiğini ve bunun için yeni deliller bulmaya çalıştığını göstermektedir.

***

Virânî Baba’nın hurûf-ı mukattaâ ve namaz hakkında yorumları şöyledir:

“Vehinde olan hattlar, hidayet-i Hakk’tır. İmdi bu yirmi sekiz sûrenin evvelinde mukattaât gelmiştir. Fatihatü’l-Kitab’ın içinde mübeyyendir. Ol sebebdan cemi-i kütüb-i semaviyenin aslı; Fatihatü’l-Kitab’dır. İmdi ümmü’l-kitab (?) Kur’ân’ın sırrı, bu sûrelerin başındadır. Kale aleyhisselam: ‘Her kitapta sır vardır. Kur’ân’ın sırrı sûrelerin başındadır.’ Yani her kitabın sırrı vardır. Kur’ân’ın sırrı bu sûrelerin evvelindedir. Yirmi sekiz huruf-ı mukattaâttır ve cemü Kur’ân’ın aslıdır. Kur’ân’ın evveli Bismillâh’tır. Ol sebepten Bismillâh yedi huruftur. ‘Be, sin, mim, elif, lâm, lâm, he’ bunlar Fatihatü’l-Kitab’ın adedince ki ism-i zât’tır ve isim müsemma’nın aynıdır kim, zira bismillâh Kur’ân’ın evvelindedir ki, ism-i zattır. Ol sebebdan besmele’siz bir işe sunmak haramdır ki, ismu’llahtır. Ve bir dahi bu ki bismillâh üç kısımdır ve namaz dahi üç kısımdır ve namaz dahi üç kısımdır. Ve biri dahi salât-ı hazer biri dahi salât-ı sefer ve biri dahi salât-ı cum’a.”⁷³

“Salât-ı hazer on yedi ve salât-ı cum’a on beştir. Cem ettik, kelime oldu ki, bir zattır ki, bismillah adedince ve cemal-i Âdem adedince. Kur’ân’ın aslı dahi üç kısımdır. Biri huruf-ı muhkemâttır. Ol on yedi

⁷² Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, s. 204.

⁷³ Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, s. 236.

hurufdur ki bunlardır: ‘Elif, lâm, mîm, elif, lâm, mîm, râ, kâf, he, ye, ayn, sâd, tî, sin, mîm, hâ, mîm, kâf, nûn’. Kavlühu Teala: ‘Sana Kitâb’ı indiren O’dur. Onda Kitâb’ın temeli olan kesin anlamlı âyetler vardır. Diğerleri de çeşitli anlamlıdır. Kalblerinde eğrilik olan kimseler, fitne çıkarmak, kendilerine göre yorumlamak için onların çeşitli anlamlı olanlarına uyarlar. Oysa onların yorumunu ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar; O’na inandık, hepsi Rabb’imizin katindedir, derler. Bunu ancak akıl sahipleri düşünebilirler.’⁷⁴ İmdi bu âyâtın manasını fehm eyle. Biri dahi hurûf-ı müteşâbihâtı ki on bir hurûftur. Bunlar: ‘Be, te, se, cim, hu, zel, ze, şin, dat, zî, ayn’. Bir dahi huruf-ı mukattaâtı ki yirmi sekiz hurûftur fil-cümle Kur’ân’ın aslıdır.’⁷⁵

Fazlullah, huruf-ı mukattaayı kendi anlayışı içinde yeniden yorumlar. Ona göre toplam 14 olan bu harfler, okunduğu gibi yazıldığında, 17’ye çıkar ve bunlara da huruf-ı muhkemât –(ا، ل، ر، ك، ه، و) ismini verir. Alfabenin geriye kalan 11 harfi (ب، ت، ث، ج، خ، ذ، ز، ش، ض، ظ، غ) ise huruf-ı müteşâbihâtıdır. Burada farz namazların rekat sayıları bu harflerin sayılarına denk gelmesi önemlidir. Zira seferi iken kılınan farz namazların toplam rekat sayısı, 11 -yani huruf-ı müteşâbihâta-; mukim iken kılınan farz namazlarının toplam rekât sayısı, 17 -yani huruf-ı muhkemâta- denk gelmiş olur. Geriye kalan, mukim iken Cuma günü kılınan farz namazlarının rekât sayısı olan 15 ise, huruf-ı müteşâbihâta Farsça’daki 4 harf [پ، چ، ژ، گ] in eklenmesi sonucu elde edilir. (11+4=15).⁷⁶

***

Virânî Baba Besmele, Fatıha ve Kur’an’daki müteşâbihâtı Hz. Âdem’in yüzü ile ilişkili olarak şöyle açıklar:

“Zira kim cemal-i Âdem Fatihatü’l-Kitab’tır ve onun mukabelesinde bâki harfler münderictir. Ol sebebdan Fatihatü’l-Kitab, ümmü’l-

⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/7.

⁷⁵ Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, s. 236, 240.

⁷⁶ Bkz. Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 21b-23a.

kitab'dır ki, mecmu-ı Kur'anın aslı ve hakikati Fatihadır. Fâtiha'nın aslı zülûf, kaş ve kirpiktir ki hatt-ı istivasıyla şak edersen, sekiz kitabet olur. O sekiz kitabetin her birini çâr anasır ile darb eylesen, otuz iki hatt-ı kitabet olur. Vech-i kerim-i Âdem a.s. adedince ki Kur'an-ı Kerim'in aslı adedi ve hakikatidir ki, bismillâh'tır. Pes Kur'an-ı Kerim'in asıl sûrelerinin evvelindeki yirmi dokuz surenin evvelinde mukattaât gelmiştir. Üç huruftur ki kütüb-i semaviyenin aslıdır ki, hatt-ı vechu'llahtır ve kitabullahtır ve ilmu'llahtır ve aru'llahtır ve beytullahtır. Rasulullah a.s. buyurur: 'Allah Âdem'i kendi sûretinde ve Rahmân sıfatında yarattı.' İmdi Hakk Teâlâ'nun sûreti, sureti Âdem'dir. Sûret-i Âdem'in, mecmu-ı kelamullahtır. Zira kim Bismillâh'tır ve ismu'llahtır ve halifetu'llahtır. Cemî' mevcudatın aslı, hakikati ve mahiyeti ve savm-u salâtı ve hacc-u zekatı secdesi ve kiblesi ve sıfatı ve likası ve bekası ve huri ve gilmanı ve rıdvânı, fi'l-cümle Fatihatü'l-Kitab'dır ki, Âdem'in cemalinde mesturdur. Hakk'ın kudret kalemiyle inşa olmuştur. Yedi, on dört beyaz hatt ve on dahi kara hatt ve dört dahi ez halîl muy-fer-kaş tamam hatt-ı cemalinde mündericidir ki aslı kâinattır.'⁷⁷

Fatiha suresi, Fazlullah'ın sistematiği içinde çok önemlidir ve ona göre Kur'an'ın özüdür. Yedi ayetten oluşan bu surenin yedi de ismi⁷⁸ vardır. Fazlullah, Fatiha'nın isimlerden olan Sebu'l-Mesâni'yi, anlamından dolayı çok kullanır. Çünkü Fazlullah'ın insan yüzünde tespit ettiği yedi çizgiye, hem bu surenin ayet sayısı hem de isminin anlamı denk düşmektedir.⁷⁹ Bundan dolayı Fatiha okunduktan sonra eller yüze sürülür. Fatiha sonunda söylenen "Âmîn" ayet sayısına eklenirse sayı sekiz olur. Bu da, sünnete göre saçın ortadan ayrılmasıyla yüzdeki çizgilerin (hutut-ı ümmiyye) –yedi iken-

⁷⁷ Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, s. 260, 264.

⁷⁸ Fatiha'nın isimlerinin sayısını çeşitli kaynaklar 22'ye kadar çıkarmıştır. Bkz. Işık, Emin, "Fatiha", **DİA**, c. XII, s. 253.

⁷⁹ Bkz. Fazlullah-ı Hurûfi, **Cavidannâme**, vr. 181b-185b.

sekiz olması demektir.⁸⁰ İşte bu 8 çizgi 4 unsurla çarpılırsa 32 sayısına ulaşılmış olur ki bu da 32 kelime-i ilahi demektir.

Fazlullah, Fatiha için kullandığı ikinci isim olan “Fatihatü'l-Kitab”ı yorumlarken Hz. Âdem’in kendi için ifade ettiği manadan yararlanır. Ona göre Fatiha, Kur'an'ın başlangıcı ve girişi olduğu gibi, Hz. Âdem de insanlığın ilki olması hasebiyle; Fatiha, Hz. Âdem'dir.⁸¹

Fazlullah, "خلق الله تعالى آدم على صورة" ⁸², "خلق الله تعالى آدم على صورته" ⁸³ rivayetlerini birleştirerek naklettiği “Allah, Âdem'i kendi suretinde ve rahman suretinde yarattı” rivayeti⁸⁴ ile Allah'ın tecellisinin, Hz. Âdem'in yüzünde ortaya çıktığı görüşündedir. Benzer bir rivayeti, Tevrat'tan da nakleden⁸⁵ Fazlullah, insanın Allah'ın suretinde yaratılmasının, onun Allah'ın halifesi olmasını sağladığını savunur.⁸⁶ Ona göre, Hz. Âdem Rahman suretinde yaratılmasıyla yüzünde ve gökyüzünde Allah'ın suretidir.⁸⁷

***

Virânî Baba, “Hayme-i Miâd”ı Hz. Âdem'in vücudu ile ilişkili olarak şöyle açıklar:

⁸⁰ Bkz. Gölpınarlı, Hurufilik Metinleri Katoloğu, s. 18.

⁸¹ Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 181b.

⁸² Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, es-Sahîh, (Nşr. Şaban Kurt), Dâru't-Tıbbâati'l-Âmire'den tıpkıbasım, (Mevsüatü's-Sünne – el-Kütübü's-Sitte ve Şurühuhâ içinde), Tunus-İstanbul 1992, Kitâbü'l-Enbiyâ, bab. 1, c. IV, s. 102.

⁸³ Taberânî, Ebu'l-Kâsim Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb, el-Mu'cemü'l-Kebîr, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Musul 1983, c. XII, s. 430, hadis no. 13580.

⁸⁴ Dervîş Murtaza, Dürri Yetim, vr. 19b-20a.

⁸⁵ “Tanrı, İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım, dedi” bkz. Tekvin, 1:26.

⁸⁶ Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 75b-76a; Dervîş Murtaza, **Dürri Yetim**, vr. 100b.

⁸⁷ Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 77a.

“ *Kâf. Şanlı Kur'an'a and olsun ki*⁸⁸ *adedince olur ve tınab dahi hayme-i miaddır, onun adedince dir. Zira vücud-u Âdem'dir ve unuka baştır ve zülûf ve kaş ve kirpik, per ve bâl'dır ve yüzün arşdır ve zah-rın kürsidir ve hatt-ı halin levhdır ve sözün mahfuzdur ve ağzın maş-riktir ve kulağın mağribdir ve güneş nutuktur.*⁸⁹

Fazlullah, Kitab-ı Mukaddes'de geçen haliyle ele aldığı Hayme-i Miad'dan ortaya çıkan sayıları kullanarak Hz. Âdem ile ilgili yorumlar yapar. Bu sayıları kullanarak vardığı ilk sonuç, çadırın Hz. Âdem'in vücudunu işaret edecek şekilde inşa edildiğidir. Buna göre çadırın bir tarafına bağlanan 50 ip, Hz. Âdem'in sağ eli ve ayağın-daki 28 eklemi gösterir. 28 eklem ise aslında Hz. Muhammed'in konuştuğu 28 harftir. 28 harf 22 noktasıyla beraber 50 olmasıyla hayme-i miad ile Hz. Âdem'in vücudu arasındaki denklik sağlanmış olur. Aynı denklik Hz. Âdem'in sol el ve ayağıyla çadırın diğer tara-fındaki direkler arasında da mevcuttur.⁹⁰

***

Virânî Baba, on sekiz bin âlem ve dört kapı-kırk makamı, Hz. Âdem'in vücudu ile ilişkili olarak şöyle açıklar:

“*Âdem on sekiz bin âlemdir. Zira ayak, el altı boğumdur. On sekiz olur, on sekiz bin âlem adedince. Altısı yerlere, altısı göklere. Altısı ki baştır arştır, mualladır ve bir dahi bu kim kırk makamdır. Dört babdır. Bu dört babın biri şeriat, ikinci tarikat, üçüncü ma'rifet, dördüncü hakikattir. İmdi ol şeriat âlem üzeredir ve külliye nutuktur. Nutuk ağızdan gelir ve ağız on babdır. Ve ikinci tarikattir, edeb üzeredir. Edeb göz üzeredir. Göz dahi on babdır. Üçüncü ma'rifettir. Ma'rifet amel üzeredir ve amel kulak üzeredir. Kulak dahi on babdır. Dördün-cü hakikattir. Hakikat hayâ üzeredir. Hayâ burun üzeredir. Burun dahi on babdır.*⁹¹

⁸⁸ Kaf, 50/1.

⁸⁹ Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, s. 276.

⁹⁰ Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 19a-b.

⁹¹ Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, s. 280.

Fazlullah'a göre kainatla Hz. Âdem arasında birbirine denk gelen sayılar sayesinde aynılık vardır. Bu denklik ortaçağ İslam kozmolojisinin kabul ettiği bilgilere göre şekillenir. Ona göre Felekü'l-Burûc'un 360 derece olmasının sebebi Hz. Âdem'in eklemelerinin 360 tane olmasıdır. Ayrıca ayın menzilleri de Hz. Âdem'i göstermektedir. Yarısı dünyanın üstünde yarısı da dünyanın altında olmak üzere 28 tane olan bu menziller, Hz. Âdem'in yüzünde yazılı olan 28 kelime-i ilahîye işaretlerdir.⁹²

***

Virânî Baba, Kur'an'da geçen "Ol" emrini; bu emrin harfler ve Hz. Ali ile bağlantısını şöyle anlatır:

"İmdi ey talib-i fakr-u fena, bu hikmetin ve kudretin aslını bilmek dilerken, mecmu-ı Kur'an'da her ne var ki 'kâf' ile 'nûn' içinde mevcuttur. Her ne ki 'Kâf' ile 'nûn'da var, bismillâh'ta vardır. Her ne ki bismillah'ta vardır, besmelenin 'bâ'sının noktasında vardır. Bilgil ki ol 'bâ'nun altındaki nokta Hazret-i Ali'dir ki, bismillâh'tır. .... Zira cemî' ilm-i ulumun babı ol noktadır. Bir Hazret-i Risalet buyurur: 'Ben ilmin şehriyim, Ali de o şehrin kapısıdır.' İmdi ol noktayı zât ile sıfatı ile fehm eylesen mecmu-ı Kur'an'ı fehm etmiş olursun."⁹³

Fazlullah, kâinatın yaratılmasını belli bir sıraya içerisinde anlatır. Ona göre kuvve-i ezeliden ilk sadır olan şey, sistematığının ana kavramı olan kelime-i ilahîdir. Kur'an'da geçtiği haliyle Allah bir şeyin olmasını istediğinde o şeye "ol" demesi yeterlidir. Fazlullah, Allah'ın "ol" demesiyle derhal şey'in olması hadisesinden hareketle ilk sâdır olanın kelime-i ilahî olduğunu daha sonra şey'in ortaya çıktığı ayrımının farkındadır. Allah'ın sözü olan [كن] "ol" emri, kelime-i ilahîden oluştuğu için kuvve-i ezeliden ilk sâdır olan da kelime-i ilahî olmalıdır. Böylece "ol" emri, kelime-i ilahinin hem Kur'an'ı oluşturan harflerin özü hem de kainattaki bütün varlıklara

⁹² Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 8b-9a.

⁹³ Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, s. 320.

tecelli aracı olduğu için, varlıkla ve Kur'an'la ilişkilidir.⁹⁴

Hz. Ali kelime-i ilahinin varlıklara olan tecellideki aracılık keyfiyetini bildiği için kendisinin “ba'nın noktası” olduğunu söylemiştir. Zira kelime-i ilahinin göstergesi olan harflerin aslında özü ve temeli noktadır. Böylece 32 kelime-i ilahi aslında zatında birdir. O da noktadır.⁹⁵ Zaten Hz. Ali'ye göre ilim, aslında bir noktadır ve onu cahiller çoğaltmıştır.⁹⁶ Bu sırrı bilmekle ilmin başlangıcı olan Hz. Ali, cümle semavî kitaplar adedince amel eylemiş ve onların cümlesinin sevabına nail olmuştur.⁹⁷ “ben Allah'ın konuşan kelimiyim”⁹⁸ diyen Hz. Ali, Allah'ın kelam sıfatına erişmiştir. Fazlullah'ın sistematüğünde *zât* ve *sıfat*, birbirinin aynı olduğundan⁹⁹ dolayı Hz. Ali Allah'ın zatından ayrı düşünülemez¹⁰⁰ve Hz. Peygamber (s) de “*Ali, Allahın zâtına divane olmuştur*”¹⁰¹ hadisiyle bunu kastetmiştir.¹⁰²

⁹⁴ Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 140b-141a. Bkz.. Derviş Murtaza, **Dürr-i Yetim**, vr. 196b.

⁹⁵ Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 249a.

⁹⁶ Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 11b; Derviş Murtaza, **Dürr-i Yetim**, vr. 155a.

⁹⁷ Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 148a.

⁹⁸ el-Meclisi, Muhammed Bâkır, **Bihâru'l-Envar**, Daru'r-Rıda, Beyrut, c. XXX, s. 546.

⁹⁹ Arıkoğlu, Feriştioğlu'nun Cavidân-Nâme Tercümesi: 'İşk-Nâme, s. 245.

¹⁰⁰ Arıkoğlu, Feriştioğlu'nun Cavidân-Nâme Tercümesi: 'İşk-Nâme, s. 247.

¹⁰¹ Hadisin tam metni Albânî'de “لاتسبوا عليا فإنه ممسوس في ذات الله تعالى” olarak geçmekte ve zayıf olduğu bildirilmektedir. Albânî, Muhammed Nâsiruddîn, **Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daife ve'l-Mevdûa ve Eseruhâ's-Seyyi' fi'l-Ümme**, Riyad 1992, c. II, s. 299, hadis no. 895; Heysemî de hadisin zayıf olduğunu, sebep olarak da raviler arasında bulunan Süfyân b. Bişr'in tanınmadığını (meçhul) kaydetmektedir. Heysemî, Nûruddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi Bekr b. Süleymân, **Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî**, Beyrut 1982, c. 9, s.176.

¹⁰² Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**, vr. 246b.

SONUÇ

Virânî Baba'nın İlm-i Câvidan/Fakr-nâme'sinde Hurûfilîğin temel görüşlerinin önemli bir kısmı işlenmiş hatta bunların üzerine yeni yorumlar da inşa etmiştir. Virânî Baba'nın eserinde işlediği temel konu Hurûfilik değildir. O daha çok tasavvufî konuları ele almıştır. Ancak bu konulardan bazılarının incelenmesi, yorumlanması ve delillendirilmesi için Hurûfî unsurları kullanmıştır. Böylece, klasik Hurûfî kaynakları kadar olmasa da, Hurûfî terminolojiyi kullanan bir eser ortaya çıkmıştır.

Bu eser üzerine daha önce yapılan çalışmalar, Hurûfî unsurların esere kattığı anlam ve derinliğin üzerinde durmadıkları/duramadıkları için eksik kalmışlardır. Söz konusu eksikliğin giderilmesi adına yapmış olduğumuz bu çalışmanın, eserin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

- Aksu, Hüsamettin, "Hurûfilik", **DİA**.
- Albânî, Muhammed Nâsiruddîn, **Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daife ve'l-Mevdûa ve Eseruhâ's-Seyyi' fi'l-Ümme**, Riyad 1992.
- Albayrak, Nurettin "Virânî", **DİA**.
- Arıkoğlu, İsmail, **Ferişteoğlu'nun Cavidân-Nâme Tercümesi: 'İşk-Nâme (İnceleme-Metin)**, (Basılmamış Doktora Tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat
- Atalan, Mehmet, **Virânî Baba'nın Fakr-Nâmesi'nde Dinî Unsurlar**, TBBD. Yay., İstanbul 2012.
- "Virânî'nin Fakr-nâmesi'nde Mezhebî Unsurlar", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XV/2, Elazığ 2010.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, **es-Sahîh**, (Nşr. Şaban Kurt), Dâru't-Tibâati'l-Âmire'den tıpkıbasım, (Mevsûatü's-Sünne – el-Kütübü's-Sitte ve Şurühuhâ içinde), Tunus-İstanbul 1992.

- Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul 2004.
- Derviş Murtaza Bektaşî, **Terceme-i Cavidan-ı Sağır/Dürr-i Yetim**(yazma), Konya Mevlana Müzesi, Abdülbâki Gölpınarlı Kitapları no: 203.
- Fazlullah-ı Hurûfî, **Cavidannâme**(yazma), İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, Farsça, no: 1000.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, **Hurufilik Metinleri Kataloğu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.
- Alevî Bektaşî Nefesleri**, İnkılap Yay., İstanbul 1992.
- Gölpınarlı, Abdülbaki; Boratav Pertev Naili, **Pir Sultan Abdal Hayatı Sanatı Eserleri**, Derin Yay., İstanbul 2010.
- Heysemî, Nûruddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân, **Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî**, Beyrut 1982.
- Işık, Emin, "Fatıha", **DİA**.
- İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah (b. Adiyy) b. Abdullah b. Muhammed el-Cürcânî, **el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl**, (thk. Yahyâ Muhtâr Ğazzâvî), Beyrut 1988.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsim Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dımeşkî, **Târîhu Medîneti Dımeşk**, (thk. Muhibbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Ğarâme el-Amravî – Ali Şîri), Beyrut 1995-2001.
- Kaya, Perihan, **Fakirnâme (Vîrânî Baba Risâlesi)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2009.
- el-Meclisi, Muhammed Bâkır, **Bihâru'l-Envar**, Daru'r-Rıda, Beyrut, trhsz.
- Noyan, Bedri, **Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik**, Ardıç Yay., Ankara 2001.
- Sağır, Hanım Burçin, **Vîrânî Abdâl Dîvânı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2015.
- Sümer, Faruk, "Abbas I", **DİA**.

- Taberânî, Ebu'l-Kâsim Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, (thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi), Musul 1983, c. XII, s. 430, hadis no. 13580.
- Usluer, Fatih, "Virânî Abdal Risâleleri", **Alevilik Araştırmaları Dergisi**, sayı 3, Ankara 2012.
- Ünal, Bihter, **Virânî Dede-Fakr-nâme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2006.
- Virânî Baba, **İlmi Câvidân**, Haz., Osman Eğri, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2008.